

Krisztinaváros

244

(Bojtár Ottó felvétele)

A Várhegytől északkeletre a Viziváros helyén, délre meg a Tabán helyén ősi eredetű — a népvándorlás és a tatárjárás viharait is átvészelt — virágzó falvak állottak. A Várhegy nyugati lejtőjén is létezett valaha egy Logod nevű kis település. Erre már csak a Logodi utca neve és a Bugát lépcsőnél 1939-ben feltárt templommaradványok emlékeztetnek. Ez a mintegy 10×20 méter belső méretű, támpilléres templom 1355-ben már megvolt. Alapítói a Szt. Lázár-lovagrend tagjai a közelben kórházat is építettek. A középkorban a Várhegy nyugati lejtőjén, a Fehérvári-kaputól (a mai Dísz tér alatt) levezető út mentén is állott néhány ház. A Dózsa tér tájékán egykor Mátyás király híres kertjei húzódtak a völgy felé. A török hódoltság végén és a Vár visszafoglalásakor mindez elpusztult, de a megújuló élet aztán lassanként megint csak benépesítette a környéket.

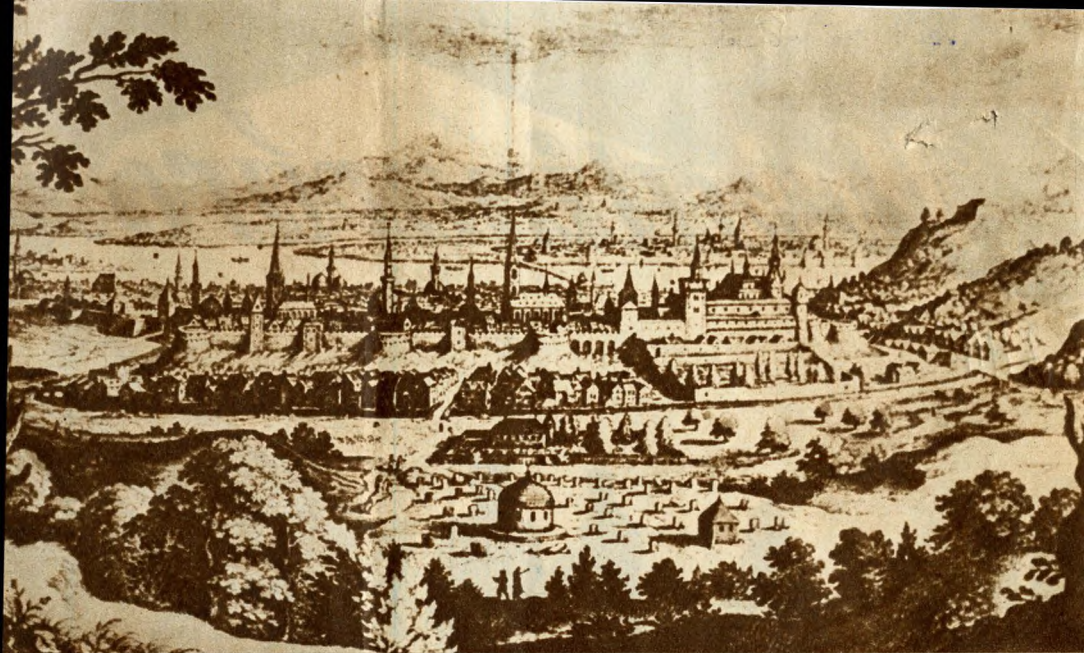
A Várhegy mögött nyugatra elterülő völgy nagy része — a későbbi *Krisztinaváros* — azonban kezdettől fogva egészen a XVIII. század derekáig lakatlan maradt. Részben a budai hegyvidék vizeit levezető Ördögárok — az egykori Szent Pál-patak — áradásai akadályozták meg itt a települést, részben a várvédelem miatt volt szükség rá, hogy a

várfalak előtt könnyen áttekinthető, jól löhető, lehetőleg mocsaras, üres terület, úgynevezett esplanád maradjon.

A mai Városmajor, a Vérmező és a tőle délre húzódó völgyszakasz a Horváth-kerttel együtt sokáig katonai terület, Budavárának várvédelmi övezete maradt. Az itt elterülő gazdag réteket a XVIII. században Buda osztrák katonai parancsnokai — Pfeffershofen, Regal, Löffelholz és Duan — saját tulajdonuként kezelték, amikor a kaszálók hasznáról volt szó, de stratégiai területnek, amikor a városi tanács építésre vagy közcélra való átadásukat követelte.

A völgy másik oldalán a Naphegy lejtőit szántóföldek és szőlők borították, még a XIX. század derekán is. A Naphegy északnyugati lankáin — a mai Déli pályaudvar tájékán — hosszú ideig egy török temető terült el.

1690-ben történt, hogy egy *Francin Péter Pál* nevű kéményseprőmester, aki a törökök kiűzése után mint telepes a Várban szerzett magának lakást, szőlőt vásárolt a mai Krisztina tér helyén. Ott torkollott a Fehérvári-kaputól levezető meredek út (a mai Roham u.) a római korból megmaradt fontos nemzetközi útbá, a Via Regiába. *Francin Péter*, aki családjával együtt szerencsésen átvé-

A Krisztinaváros egykori területe. Az előtérben a török temető (XVIII. századbeli metszet)

szelte a századvégi pestisjárványt, korábban tett fogadalmának megfelelően Olaszországba zarándokolt. Útjáról visszatérve magával hozta az észak-olaszországi Vigezzo-völgybeli Re falucska csodatévő hírében állott Mária-képének másolatát, és számára egy kis kápolnát épített szőlőföldjén. Az 1700-ban fölszentelt kápolna Mária-képének itt is csodatévő híre támadt, és a kápolna zarándokhelyé vált. Kedvező jelnek tekintették azt is, hogy egy „szerencsét hozó” kényszerpró építtette...

Amikor 1723-ban egy tűzvész alkalmával a várbeli puszkaporraktár felrobbant, a kápolna súlyosan megsérült. Ezért a városi tanács lebontatta, majd helyére 1726-ban valamivel nagyobb kápolnát emeltetett. A benne elhelyezett kép zarándokainak száma egyre szaporodott. Amidőn 1751-ben *Mária Terézia* erre utazott, maga is 24 aranyat adományozott a magányos kis kápolna bővítésére. Később, 1763-ban — tehát 200 éve — ugyancsak a császárnő javasolta, hogy ebben a szép fekvésű, csendes völgyben építsék fel Buda egyik önálló külvárosát.

Ezután valóban megkezdődött a templom környékének benépesülése. 1770-ben még csak néhány ház állott itt, de két év múlva már a kis telepet mint önálló telekkönyveztek, és *Mária Terézia* leányáról, *Mária Krisztináról* nevezték el.

A császárnő 1777-ben Budára telepítette a *nagyszombati egyetemet*, és ennek — csak kisebb részében — átköltöztetett botanikus kertjét a Krisztinavárosban helyezték el (nagyjából a mai Kosciuszko Tádé utca és a Déli pályaudvar között). Az egyetem növénytan tanára, *Winterl J. Jakab* — aki már Nagyszombatban hozzáfogott a Linné-rendszer magyarországi bevezetéséhez — a magával hozott kevés növényvel megkezdte a rossz talajú terület megművelését. Bécsből ugyan nem sok támogatást kapott, de azért sikerült a területet bekerítenie, mellette gazdasági kertet és egy kis erdőt is telepítenie. Épített akváriumot és egy régi kocsiszínből melegházat is, majd a kirándulásai során összegyűjtött növényekkel igyekezett évről évre gyarapítani a botanikus kertet.

Időközben a mai Krisztina körút mentén újabb házak épültek, és egyre több telekigényő akadt. Ezért amikor 1784-ben a Budáról Pestre költözött egyetemmel együtt a botanikus kertet is áthelyezték (a ferences templom mögötti telekre, a mai Szép utcába), régi területét házépítés céljaira parcellázták. A botanikus kertnek azóta elpusztult régi épületében helyezték el 1790-ben a koronaórséget. Innen származik a mai Kosciuszko Tádé utcának korábbi — *Koronaőr utca* — neve.

1787 őszén megnyitották a kis telepü-

és első iskoláját a Krisztina tér 6. szám alatt, majd mikor ez szűknek bizonyult, új épült a templom mellett a mai (1883-ban elkészült) iskola helyén. Ugyancsak 1787-ben kezdték meg a Vár védelmi övezetéhez tartozó katonai terület egy részének beépítését is. A Vérmezőtől a Szent János térig terjedő rétet ugyanis a koronatanács elnöke, Niczky Kristóf kapta meg. Ő a mai Roham utca déli oldalán egy kis kastélyt építtetett magának. Ez a déli terület néhány év múlva a Horváth családnak került, és ez aztán hét évtizeden át birtokolta. Innen ered a *Horváth-kert* elnevezés.

A Mikó utcától északra eső rész, a mai Vérmező továbbra is katonai terület, gyakorlatok, felvonulások és — 1795. május 20-án — egy szomorú kivégzés színhelye volt. A mai Jakobinusok tere felőli részben akkor végezték ki haladó eszméiért *Martinovics Ignácot, Sigráit Jakabot, Szentmarjai Ferencet, Laczkovics Jánost és Hajnóczy Józsefet.*

1795-től 1797-ig épült — *Hickisch Kristóf* kőművesmester tervei szerint — a *krisztinavárosi plébániatemplom*. Elkészülte után bontották le az előtte álló régi kápolnát. Ebben a ma is álló templomban tartotta esküvőjét 1836. február 4-én későn este *Széchenyi István* özv. *Zichy Károlyné*, szül. *Seilern Crescentia* palotahölgygel. A menyasszony ez alkalommal a főoltár régi Mária-képének díszítésére egy briliánsal díszített keresztet ajándékozott. Az esküvő emléket a templom homlokzatának jobb oldalán feliratos márványtáblával örökítették meg. A második világháborúban ez a tábla súlyosan megsérült. Néhány évvel ezelőtt restaurálták, de nem került vissza a helyére. (Úgy gondoljuk, hogy e mulasztás pótlásának, de a műemléktemplom rendbehozásának is itt volna az ideje!) 1865. szeptember 9-én *Liszt Ferenc* és leánya látogatták meg a templomot, majd a szomszédos plébániaépületben meghallgatták a budai dalárda férfikórusának *Liszt-művekből* összeállított műsorát.

A templomot a szabadságharc után *Hild József*, 1883-ban pedig *Czigler Győző* tervei szerint restaurálták. Akkor készült díszes toronysisakja is a régi sátortető helyett. 1940-ben érdekes módon kibővítették: szentélyét „levágták”, és alapjait vasbetonkoszorúval összekötve síneken és görgőkön mintegy

öt méterrel hátrább húzták. A középhajó utolsó boltmezejét is lebontották, és az így felszabadult területre egy 11 méter széles kereszthajót építettek. A szentély *Falconer F. József* festette freskói így az eredeti boltozatokon ma is szemlélhetők.

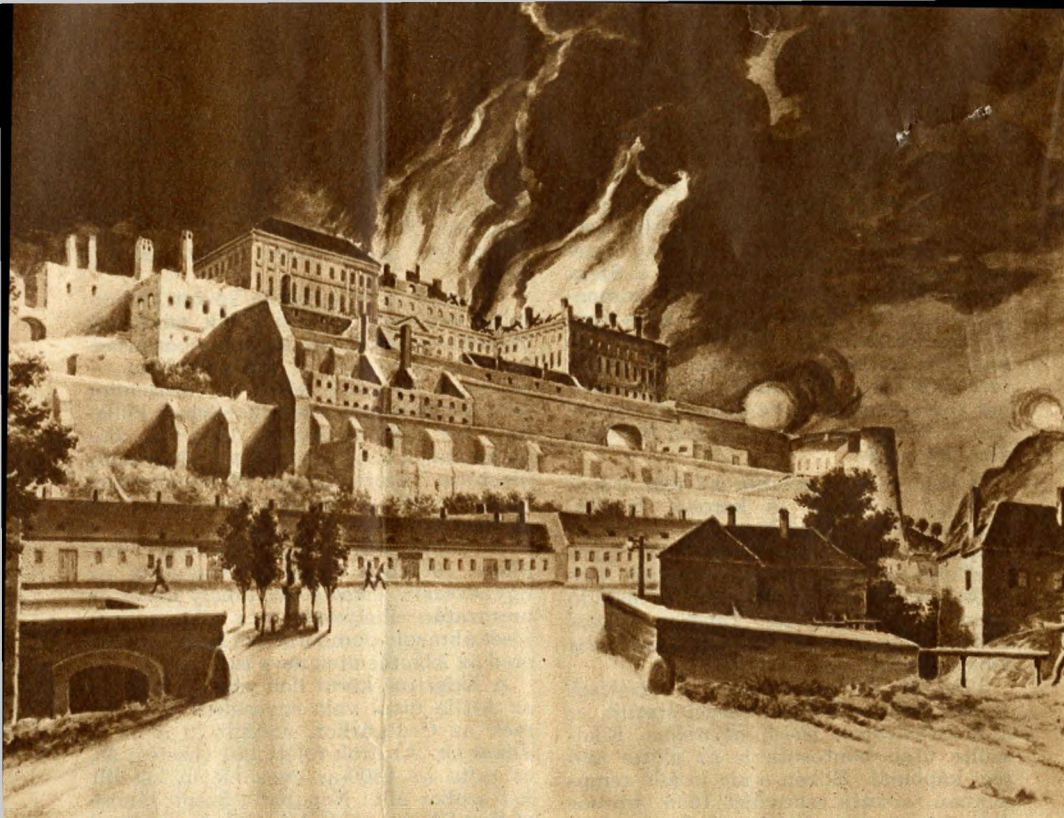
A templom és az iskola között háromszögű kedves terecske húzódik, amelynek gesztenyefái alatt egy Mária-szobor másolata áll. Eredetije — kútszoborként — egykor a Krisztina körút, a Városmajor és a Kékgolyó utca találkozásánál kialakult kis teret díszítette. 1855-ben más alapzattal, a templom melletti, akkor még piactérre helyezték, majd 1928-ban múzeumba került. A piacot a harmincas évek elején elköltöztették onnan.

A Városmajor utcánál említett téren állott 1936-ban történt lebontásáig az úgynevezett *Alkotás-ház*, amely nevét az oromzatán elhelyezett és a világ teremtését ábrázoló domborműtől kapta. Innen ered az *Alkotás utca* neve is.

A Krisztina körút déli végén, ott, ahol az Attila úttal való egyesülése előtt átszeli az Ördögárkot, alakult ki a *Szent János tér*. Az árok fölött híd vezetett át, és rajta az 1800-as évek elején készült két szobor állt: *Nepomuki Szent Jánosé* és *Szent Krisztináé*. Az 1837. év pünkösd hétfőjén hatalmas záporosó mosta alá a hidat. Ekkor állították a Szent János-szobrot a tér sarkára, s ott még a legutóbbi évekig is látható volt.

Az egykori Logodi templom romjai a Bugáth utcában

Az Ördögárok egykori hídja a Szent János-szoborral. A korabeli festmény Buda várának lövetését ábrázolja. Ekkor, 1849. május 15-e éjszakáján, a palota déli része leégett

A Horváth-kerti Budai Színkör, lebontása előtt (Magyar Pál felvétele)

Időközben a Krisztina körúton is, az egykori Attila utcán is sorra épültek a lakóházak, végül helyhiány miatt a Naphegy lejtőinek beépítését is megkezdtek. Megszületett a Naphegy utca, a Mészáros utca, a Pálya utca és ennek folytatása. Az Attila utcában, a mai Mikó utca sarkán 1828. június 1-én nyitotta meg *Brunswick Teréz* hazánk első óvodáját, a „budai Angyalkertet”. A házat 1937-ben bontották le.

1842-ben kezdték meg a híressé vált Horváth-kerti Budai Színkör építését. Alapítója *Huber Ignác*, a Várszínház igazgatója volt. Hogy társulata a színházi „holidényben” is keresethez jusson, nyaranta a Krisztina téri iskola mellett, a Koszkleba-féle ház udvarában tartott társulatával a szabad ég alatt előadásokat. Ebben a házban volt egyébként az „Ausztia császárához” címzett vendégfogadó, s ennek nagytermében rendezték később a „budai kis lottó” húzásait. (E lottójáték – több feljegyzés szerint – 1770-től kezdve 127 éven át szórakoztatta a budaiakat. Az első húzáskor állítólag ezek a számok nyertek: 12, 41, 42, 64 és 76.) A nyári színháztársaság jó

üzletnek bizonyult, és ezért Huber 1824 nyarán Horváth Józseftől és Antaltól hat évre bérbe vette kertjüket, amely akkor még a Roham utcától a Szent János térig terjedt. A kertnek a mai Alagút utcától délre fekvő részén *favadas* színházépületet emeltetett.

A következő év tavaszán, április 17-én megnyitotta a színház Attila úti oldalán épült tornácos vendéglőjét (május 1-én már mintegy 3000 ember mulatott benne), majd május 6-án a színházat is. A prológust Huberné szavalta, majd eljátszották a Mari, az ezred leánya című szindarabot. Az előadások nyelve persze német volt, és hiába kísérelték meg többször is magyar nyelvű előadások rendezését. A Horváth-kert 1849-ben Buda város tulajdona lett, hasonlóképpen 1859-ben a színház is. A Bach-korszak ugyancsak a német színészetnek kedvezett. Csupán a kiegyezés után sikerült *Molnár György* igazgatónak magyar és német előadásokat váltakozva tartania. Végül 1870-től vált teljesen magyarrá a színház.

A nyári színház természetesen elsősorban látványosságra törekedett. Idegen nyelvű szindarabokat fordítottak

A krisztinavárosi templom és az iskola közötti terecske a régi Mária-szobor másolatával (Bojtár Ottó felvétele)

A Krisztinaváros a múlt század vége felé. A templom előterében a Niczky-kastély, jobbra a Karácsonyi-palota

magyarra, s egyúttal a helyi viszonyoknak megfelelően át is alakították őket. Óriási sikert aratott például az 1868-ban előadott Bem apó című darab, amelynek csatajeleneteit a Horváth-kertben és a Gellérthegyen durrogó mozsarak hangja kísérte. A színpad hátsó falát megnyitották, és így a nézőtérről láthatóvá vált a Gellérthegy a Csillagda épületével. A színdarab Bem apója vezérkarával együtt lőháton vonult be a színpadra és lovas házsúrok meg „muzska” gyalogosok is követték.

A hivatalosan már Fővárosi Nyári Színháznak nevezett épületben az idők során váltakozó szerencsével és művészi színvonalal szerepeltek a különféle társulatok. Különösen az operettek megkedveltetésével szereztek maguknak és néhány főszereplőjüknek messze hangzó hírnevet, a közönségnek pedig sok szép nyári estét. Az épületet 1925-ben restaurálták, 1936-ban játszottak benne utoljára és mintegy másfél évvel később lebontották. Emlékét évekig őrizte a helyére állított kőszímet kis Déryné szobor.

A „Krisztina” másik nevezetessége a *Karácsonyi-palota* volt. Telkén a mai Kohó- és Gépipari Minisztérium Tervező Irodája áll. A *Pan József* tervezte, 1853-ban épült, romantikus stílusú egyemeletes ízléses épületet 1938-ban lebontották, hogy egy német birodalmi iskolának adjanak helyet. Az iskola felépítését azonban a háború megakadályozta.

A városrész életében létfontosságú esemény volt a Várhegy alatt átvezető *Alagút* megnyitása (1857). A fejlődő Lipótvároshól a Lánchídon és az Álagúton át rövid út nyílt a budai hegyvidék felé, ahol gombamód kezdtek szaporodni a vagyonos pestiek nyaralóvillái, no meg a kispénzű polgárok gondosan megművelt kerteskéi. Az Alagút folytatásaként épült Alagút utca kettéhasította a Horváth-kertet, megnövesztette a Mészáros utca forgalmát, és megkönnyítette a Naphegy benépesülését.

A *Déli pályaudvar* 1858-ban kezdték építeni, és 1861-ben adták át a forgalomnak. Buda legnagyobb személypályaudvara szinte szétrombolta a Krisztinavárosnak és a mögötte elterülő hegyvidéknek természetes módon kialakult városszerkezetét. Az új sínpárok mély árka a régi utcák egész sorát vágta el, és tette zsákutcává. A Mészáros utcai egyetlen híd nem akadályozhatta meg, hogy a mögötte levő városrész el ne szakadjon Buda belső központjától. A pályaudvar

azt az ősi természetes útvonalat is elvágta, amely a Vár Fehérvári kapujától a Vérmezőn ferden áthaladva a mai Bőszörményi út alsó szakaszán át az Istenhegy és az Orbánhegy völgyeibe és a távolabbi hegyek közé vezetett. Pedig e hegyekre már omnibuszok (lovas társaskocsik) szállították a kirándulókat.

Míg a Krisztinaváros ilyen lendületesen fejlődött, a Vérmező továbbra is katonai gyakorlótér maradt. A Városmajor nagy része park és szórakozóhely lett (itt volt a főváros első „vurstlija”). Az átfutó Ördögárkot is ez idő tájt szabályozták: medrét a Vérmező és a Horváth-kert közepéről áthelyezték a Krisztina körút vonalára. Az addig nyílt árokra a környékbeliek sokat panaszkodtak, mert a betorkolló csatornák szennye gyakran lerakódott benne, és addig bűzlött, míg valamely jótékony záporosó le nem mosta a Dunába. Beboltozását 1873-ban kezdték meg.

A munka még be sem fejeződött, amikor 1875. január 26-án este 6 órakor egy óriási felhőszakadás katasztrófát okozott. A hegyekből lezúduló vizet a fedett árok nem tudta levezetni. A boltozatokat fölfeszítette, és köveit a völgyben szétterítve a Tabán felé görgette. Az Attila utcában, ahol az áradat magassága meghaladta az egy métert, 14 ember vesztette életét. A Színkört, amelyben éppen a Stradella című darab előadása folyt, súlyosan megrongálta, épületének hátsó részét ledöntötte, s a Tabán házai közt is hatalmas pusztítást végzett.

Az árok krisztinavárosi részének helyrehozását és beboltozását 1876-ban fejezték be, és fölötté a Krisztina körutat szabályozták, fásították. Az árok áthelyezésével a Vérmező szélesebbé vált.

A Vérmező birtoklásáért eközben tovább folyt a harc a Közmunkatanács és a katonaság között. De amikor a hetvenes években elkészült a Margithíd, és elhatározták az új hídtól a Krisztina körúton át a Gellért rakpartig húzódó budai körút építését, a Vérmező parcellázásáról lemondtak, annál is inkább, mert a katonaság továbbra is mereven ragaszkodott tulajdonához. 1913-ban megenedték ugyan, hogy útjain a lakosság átjárhasson, de gyakorlatok alkalmával sokszor lezárták.

A Vérmező „felszabadulása” valójában csak 1947-ben történt meg, amikor az állam átengedte a városnak. A háború alatt rommá vált Várnegyedből ide hordták le kisvasúton a törmelékét, és ezzel töltötték fel néhány méter mély meden-

A Kékgolyó utca és a Városmajor utca sarkán épült lakóház már a Krisztinaváros jelenét mutatja (Bajtár Ottó felvétele)

céjét. A törmelék fölé beültetésre alkalmas humuszréteg került. A közepe felé enyhén lejtő szép park a Várhegy nyugati látképének kellemes előterévé vált.

Talán jó is volt, hogy a katonaság ilyen sokáig ragaszkodott az egykori esplanád területéhez, mert így a Városmajor, a Vérmező, a Horváth-kert és a lebontott Tabán megmaradhatott hatalmas parkszávnak és „szélcsatorná”-nak, amelyen át az uralkodó északnyugati szél a Hűvösvölgy jó levegőjét szállítja be a főváros kellős közepébe. E csatorna „dugóját”, a Pauler utcai tömböt, ha nem is teljesen, de lebontják, és a Krisztina körút kiszélesítésével tágabb rés nyílik rajta. A parkoknak e nagyszerű sora gyönyörű bevezetést biztosít a hegyek körül a város szívéig, miközben látni engedi a Várhegy egész nyugati oldalát és régi bástyafalait.

Az új Erzsébet-híd, majd a Metró a Krisztinaváros szerepét jelentősen megnöveli. A megíjtott Déli pályaudvar, a már megépült és a tervbe vett új épületek — a pályaudvar közelébe tervezett húszemeletes irodaház, a Metró végállomása és gyalogos aluljárója stb. — jel-

zik, hogy az öreg Krisztina is lépést tart az élettel. Az e városrészre oly jellemző régi kedves zöldvendéglők, a „Rana Rossa” (azaz Vörös Béka), a „Régi Nyár”, az „Öreg Szederfa”, a „Vén Diófa”, a híres „Ziegler” és a most lebontott „Zöldfa” rendre eltűntek. De helyükön az egykori „kéményseprős” kápolna környékén az új életformának megfelelőbb épületek mőltó keretet adnak a kétszázéves Krisztinának.

Dr. Radnai Loránt
okl. építészmérnök

FIGYELEM!

Felhívjuk az Élet és Tudomány fényképpályázatán résztvevőket, hogy képeiket szakszerű csomagolásban és „vigyázat fényképek!” felírással küldjék el. Ugyanis több kép — a nem megfelelő csomagolás miatt — sérülten érkezik. Ezekért a szerkesztőség nem vállalhat felelősséget. Továbbá ismételtlen felhívjuk pályázóink figyelmét, hogy a kép hátán a név és a laci cím mellett a felvétel időpontját és körülményeit is — röviden — tüntessék fel.